

УДК 821.161.2-929

Білоус Петро

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛІРИЧНОГО «Я» У ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У статті розкрито національні грані ліричного «я» у творах поета-шістдесятника Миколи Вінграновського. За смислові та художні орієнтири у визначенні особливостей національної ідентичності автора взято поняття історичної території («рідний край»), історичної пам'яті, етнічних міфів, етнічної культури, національної мови і мовлення.

Ключові слова: нація, етнос, ідентичність, ліричне Я, історична пам'ять, міф.

В статье рассмотрено национальные грани лирического «я» в произведениях поэта-шестидесятника Микола Винграновского. В качестве смысловых и художественных ориентиров в определении национальной идентичности использованы понятия исторической территории («родной край»), исторической памяти, этнических мифов, этнической культуры, национального языка и речи.

Ключевые слова: нация, этнос, идентичность, лирическое Я, историческая память, миф.

The article deals with the national faces of the lyrical «I» in the creation of Mykola Vinhranovskiy, a poet of «the sixties». For semantic and fiction orients in the concept of historical territory («native land»), historical memory, ethnic myths, ethnic culture, national language and broadcasting is taken in determination of features of national identity of the author.

Key words: nation, ethnos, identity, lyrical I, historical memory, myth.

У поезії ліричне «я» є безпосереднім вираженням особистості автора, його свідомості, джерелом образу ліричного героя. На думку О. Потебні, творча людина «звертається всередину себе тільки від зовнішніх предметів, пізнає себе спочатку тільки поза собою», а тоді «за допомогою мови складає зовнішні явища в систему й осмислює їх, зв'язуючи з подіями свого душевного життя» [2, с. 38].

Поняття «ліричний герой» сформувалося у добу романтизму, коли лірика зазнала творчого розквіту, в літературі заявили про себе яскраві лірики (Дж. Г. Н. Байрон, О. Пушкін, Т. Шевченко, Р. Бернс, А. Міцкевич, Г. Гейне, Ш. Петефі). Теоретичне осмислення його сутності відбулося в ХХ ст., зокрема у працях російських формалістів (Ю. Тинянов, Б. Томашевський, М. Бахтін). Думка про те, що ліричний герой – це двійник автора, його лірична рефлексія, часом призводила до спрощеного ототожнення автора і ліричного «я». Це породжувало судження, що поет у своєму творі виражає власні думки і почуття, розповідає про власні настрої і події зі свого життя, тобто зливається із ліричним героєм. Нерідко таку тотальну подібність і заперечували, аргументуючи це поширеністю в літературі домислу і вимислу.

Автор є творцем літературного героя, вираженням його суб'єктивності, проекцією поглядів, переконань, симпатій та антипатій, концепцією світорозуміння і тлумачення людської природи. Основою цього є він сам, як митець, котрий має право на домисел і вимисел. У результаті постає не та сама особа, що ідентифікується з автором, а новий естетичний об'єкт, який одержує самостійне літературне життя у творі і в художній свідомості читачів.

Ліричне «я» у переважній більшості виражає певний менталітет – психічну структуру, яка характеризується передусім особливим світосприйняттям і світовідчуттям, інтерпретацією етнічних чи національних цінностей, специфікою оцінювання природного і соціального середовища. Ліричні тексти дають можливість виділити національний характер і визначити його імпліцитні ознаки, а це загалом відповідає поняттю національної ідентифікації.

У коло загальних ідентичностей входять категорії географічного простору (території), соціального класу, релігійної належності. Та найважливішою в цьому колі є етнічна ідентичність, яка в сучасній суспільній свідомості частіше називається національною ідентичністю.

Конструктивними елементами такої ідентичності, на думку лондонського професора Ентоні Сміта, є історична територія (рідний край, батьківщина, вітчизна), спільні міфи та історична пам'ять, спільна масова, громадська культура, спільні соціально-економічні та політичні умови проживання [3, с. 23]. Проте варто розрізнити «пасивну культурну спільноту» й «самовизначальну політичну націю» (терміни англійського історика Фріндріха Майнеке з праці 1908 року). З огляду на тривале колоніальне гноблення, Україну слід віднести до пасивної культурної спільноти, що позначилося на творчості українських письменників, зокрема і часів радянського режиму, коли українське у просторі імперії розцінювалося як вторинне, маргінальне і не визначальне у соціалістичній культурі. Відтак об'єктивний страх наразитися на ідеологічні заборони породжував (за незначними винятками) певну пасивність. Оті незначні винятки – це когорта українських письменників 1960-х років, до якої належить і Микола Вінграновський.

Його поетичні тексти добре надаються для інтерпретації національної ідентифікації ліричного «я». Маю на увазі такі націотворчі чинники, як відчуття рідного краю, історична пам'ять, давні і новітні міфи та символи, культурні традиції і звичаї, мова.

Образ рідного краю концентрується здебільшого в назві «Україна», що у радянські часи допускалося хіба що в поетичних текстах, адже офіційна назва республіки була іншою, прив'язаною до назви радянської імперії. Іноді поет закладав назву «Україна» емоційне забарвлення, народнописенну задушевність: «Красо моя! Вкраїночко моя!» [1, с. 41; далі в тексті вказано сторінки цього видання]. Пам'ятаючи про цензуру, Вінграновський подекуди замість «України» пише з великої літери «Батьківщина», «Вітчизна», зокрема у вірші «Український прелюд»: «Тоді ти стала мною, Батьківщино», «Там губи я торкнув твої, Вітчизно» (41). Топоніми і гідроніми, які вживає у своїх віршах поет, відображають увесь географічний простір української землі: «На Поділля, Галич і на Степ / Карим оком, чорною бровою / Ти мене у серці понесеш» (26); «Літа Десни благословенні» (27); «Дорога зір на давню Десну» (28); «Лиш Десна молода... молодесенький Канів» (45); «Над Чернівцями вороняччя, / Над Чернівцями голуби» (56); «Козацькі черепи під Берестечком» (62); «Я завтра їду в шахти на Донбас» (70); «І Ніжин з посівання йде, / Іде додому від Полтави» (71), «А там піди, як схочеш, на Обухів, / Обухова не схочеш – на Саврань!» (75); «І ти, Гуцульщино, смереко сиволиста, / Своім човном пливеш в мої світи» (77); «Пролітають плоти Черемошем, як роки» (78); «А снігодош над вовком пролітає / І Ріг Кривий поволі обніма» (82); «Може, я долю свою заспіваю / Деся по під Каневом у житах» (90); «З неї вийшла на берег Кодими» (92); «Бондаренко Іван із села Ковалі над Дніпром» (103); «Поїхали на Скиру по гриби» (106); «Повернення до Львова» (109); «В Холодній Балці ніч відьмача» (115); «На Псло, на Ворсклу, на Сулу, / На юні води непочаті / Ліг золотий осінній сум» (152); «Древлянський Тетерева наш!» (153); «Сюди, на Рось, не ближче і не далі» (153); «Від Либеді лишилось лиш ім'я» (154); «Дума про Британку» (164); «Між очеретом зорі над Десною» (177); «Від Дунаю, Дністра і до Дону» (220); «На Привозі деся в Одесі» (221).

Символічного значення у поетичних творах Вінграновського набувають Київ і Дніпро. Київ постає не просто столицею України з прадавніх часів, а й символічним центром культури і духовності українських земель: «На срібнім березі Дніпра / Слов'янства золота столице, / Світанку мови і добра, / Вікно у світ стооке і столице» (25); «Духовна міро нації Дніпра, / Високий воїне з мозольними руками» (26). Хоч поет народився на степовій Миколаївщині, але у пору творчості головним містом для нього став саме Київ, який він називає «своїм» («Мій Києве...»). В «Українському прелюді» створено своєрідний емблематичний образ міста над Дніпром: «І Київ на Богдановім коні / Пливе навістрів дніпрові водою» (41). Це місто набуває мрійливо-інтимного забарвлення, заповнює душу закоханістю, коли поет оспівує «весну вільної надії», яка асоціюється з важливістю у його житті Києва: «Як дні і ночі, як життя і Київ, / Тебе від себе я не відпущу» (73).

Так само Дніпро мислиться символом України, виявляючись у поетичних рядках у різноманітних контекстах. Головна ріка стає центральним об'єктом масштабного українського пейзажу: «І степи запорізькі мої біля мене, / І відкинувсь на спину під нами Дніпро» (53). Дніпро бачиться не як синя окраса рідного краю, а як «ріка-хлібороб», ріка-трудівниця, котра породила у нові часи індустріальний пейзаж. Дніпро символізується як ріка, що стала свідком страждань і героїки народу, який живе на її берегах: зринають асоціації із Шевченковими віршами «Рече та стогне Дніпр широкий...» («Із стогону твого напивсь Тарас»); уявляється «клепочуча сила» Дніпра, яка тече крізь віки і наснажує люд на життя; вимальовується образ безсмертної ріки: «Ти в мого народу течеш біля мрії, / Течеш біля серця безсмертям своїм» (139). Ніжнотонними і символічними штрихами передано придніпровський пейзаж: «І квітів жовто-синя повинь / Біжить навшипінках до Дніпра» (141). Епітет «жовто-синя», може, і випадковий, але не виключено, що й провокативний, адже і в 1963 році (так датовано вірш) цензура могла запідозрити у ньому кольори забороненого тоді національного прапора. Дніпро являє себе й у сонних візіях, які відтворюють схвильоване почуття любові: «Схвильовано і тихо / Ми ідемо по губи у Дніпрі, / І погляд ваш мені любов'ю диха» (143). Тож художній діапазон цієї ріки України у поезії Вінграновського доволі широкий: від символічного значення до інтимізованих інтонацій.

Рідний край для поета міг поставати не лише у географічних назвах, а й у пейзажних реаліях, за якими вгадувалася певна місцевість: «Шляхи і степ... вітри і вітряки... / Озимина, шипшина і тополі» (33); «На сизих пагорбах рясне село горіє, / І сірі вітряки окрилюють свій вік» (35); «Стоять сухі кукурудзи, / Й сухе волоття сушить просо» (62); «Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр. / Смолою синьою перекипало літо, / І дихала земля з прив'ялених люцерн» (70); «Стояла в травах ніч, а трави пахли літом, / За кленами сіріло джерело» (78); «Цвітуть на білому хати. / У грудях грудня – зими, зими. / Димів скуйовджені хвости, / І дух овечий і козиний» (94); «А дівча поникло під тополею, / Там, де хміль заплівся із квасолею, / Там, де можна плакати і мовчати» (95); «Натомлені села вечеряти сілі / Під грушами, вишнями і небесами» (97); «На срібнім ковилі, на сизім поліні, / На півдні України при лимані» (164).

Важливу роль у національній ідентифікації мають культурні цінності і символи етнічної культури. У «Величальній народів», попри вимушену заідеологізованість, Вінграновський називає високі цінності, приманні українцям: Свобода і Любов. Вони яскраво виражені у діяннях і характерах видатних українців – Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Олександра Довженка, Юрія Яновського, Василя Симоненка, чий імена не раз зринають у поетичних творах. У цих іменах поет бачить неповторність та своєрідність мистецької палітри України, та водночас акцентує на моральному змісті їхньої діяльності, пронизаної любов'ю до свого народу, чистотою помислів і прагнень. У вірші, присвяченому пам'яті Василя Симоненка (1965 рік), Вінграновський стверджує: «Жодного слова брехні / жодного граму відступства / підлості / хитрощів / чи недовір'я / наклепів / В нас не було поміж нами / В нас не було і не буде (...) Я кажу правду / Бо за душею цієї правди / Стоїть Україна» (52). Сказано чесно і сміливо

навіть на ті часи, коли потроху спав смог тоталітаризму, хоч ідеологічні сторожі продовжували свою чорну роботу, адже недаремно Вінграновський саме за такі рядки та схожі на них був зарахований до «неблагонадійних». Складовою часткою тієї «неблагонадійності» і була його національна самоідентифікація. Прагнення жити по совісті та бути корисним своєму народові вигранювали творчу поведінку Вінграновського, як і інших поетів-шістдесятників, від імені яких він міг сказати: «Не згуби мою молодість, Україно, / І сумління моє не зганьби. / Дозволь не повірити в щастя наївно, / Дозволь не лежати в ногах доби (...) Не стоїть моя хата від тебе остеронь, / Бо других Україн не шукає мій зір» (207).

Ще одна грань національної ідентифікації ліричного «я» у поезії Вінграновського – історичне минуле України. Поет апелює до української історії окремими натяками, алюзіями, штрихами, прагнучи активізувати й актуалізувати давні події та поставити їх у контекст сучасності. Всі ці ліричні екскурси в історію мають надзвичайно важливу для національного буття мету – окреслити «історичну землю» українців. Як зазначає Е. Сміт, «історична земля» – це така територія, на якій переплетено взаємний і сприятливий вплив місцевості і низки поколінь. Рідний край стає скарбницею історичної пам'яті та асоціацій, місцем, де жили, працювали, молились і боролися «наші» мудреці, святі і герої. Все це робить рідний край унікальним. Його річки, узбережжя, озера, гори й міста стають «священними» – місцями шаноби й захоплення, внутрішнє значення яких під силу збагнути тільки втаємниченим, тобто свідомим членам нації» [3, с. 18–19].

Із глибини міфічної землеробської Скіфії постає для Вінграновського історія рідної землі. Тієї Скіфії, на землі якої народився і він, щоб назавжди запам'ятати, як степ «дихає спеченим духом», «дихає баба з могили», «бринзою пахне роса» (40), як вібує у серці пам'ять поколінь, які тут прожили своє життя. Чуттєвими штрихами, виразними візіями означається минуле України: «Пахне степ чумаками, волами, мазицями», «Татарва за горбами! / І дружини Русі випливають з дібров», «Булавою збиваючи зорі на стерні, / Україну порубану зводить Богдан» (53). Історія у вірші «Прадід» поєднується із родовою пам'яттю, постає як діалог між предком і нащадком, поетизується як символ національними назвами і реаліями: «Котить місяць Чумацький Віз / З моїм прадідом над віками» (60). У «Пісні» поет пригадує берестецьку трагедію, «козацькі черепи під Берестечком», які «звуть-кличуть із землі», ніби хочуть догукатися до поетових сучасників, розбудити у них пам'ять про звитяги і поразки українського народу. Автор певен, що Україна має свою історію, яку не заховати за суцільною ширмою «історії СРСР», і ця історія має увійти у свідомість сучасників як «своя», яка б вона не була. Так виникає образ сув'язі минулого і сучасного України: козацькі черепи «кричать, бо голос України / Вчувається в кривавиці століть» (62). У спогадах про відвідини Львова («Повернення до Львова») у свідомості поета неодмінно зринає його історичне минуле, пов'язане із знаковими іменами: «Моє місто-любове, нам з тобою священні / І світанок Данила, і вечір Франка (109). Змальовуючи образ дівчини, яка співає на березі Дніпра, набираючи з ріки воду, Вінграновський несподівано вдається до історичної асоціації: «Печенігів колись на цьому місці Ярослав / Розбив і розгромив на цьому місці» (125). Згадуючи Тетерів, поет кількома штрихами означає язичницьке минуле древлянського краю: «Княгині Ольги слава гнівна, / І Святослава меч гіркий»; творить символічний образ ріки, яка «береже Дажбога лик» (153).

Національний колорит ліричного «я» відображає і мовлення поета – як на лексичному, так і синтаксичному рівні, засвідчуючи своєрідність художнього мислення. Тяжіння до яскравої виражальності рідного слова помітна у Вінграновського вже в ранніх віршах, у яких акумулюється не лише властиво національна, міфологічна, архетипна образність, а й усі можливі ресурси мовно-лексичного, стилістичного, звукового і ритмічного мовлення, зануреного у фольклорні традиції: «Червоною задумливою лінією / У сизих вербах, в голубій імлі / В тонкій руці з прив'яленою лілією / Окреслилась ти на вечірнім тлі / Отих небес вечірніх з ластівками, / Димами з хат, і кропом у борщі, / І сонним сіном в лузі з будяками, / Де, мов живі, до ранку йшли кущі, / То кіньми, то людьми, то знову кіньми, / А то дивами темними... А то / Збігалися, немов чорти та відьми, / І грали в піджмурки, і нявкали котом» (67). Українського колориту надають цим рядкам не тільки «сизі верби», вечірнє небо з ластівками, «кроп у борщі», а й персоніфікація кущів, які оживають у химерних, міфологічно виразних образах коней, людей, кущів, чортів і відьом. Виникає дивовижний художній світ казки, замовляння, легенди – тих видів усної творчості, які сягають своїм корінням у прасвіти художньої свідомості українців. Ритміка вірша наближена до ритміки фольклорних творів, які виражають словесну магію давнини (заговори, обрядові пісні, епічна поезія).

Вінграновський, дбайливо ставлячись до мовних набутоків української нації, проникав у таємниці рідного слова, творячи оригінальні неологізми, покликани поетично виразити авторський задум: «Снігами *вітровінь* поля відволочила, / Прижовклено збіліла далина – / Дніпровими високими очима / *Дитинносіро* глянула весна» (73); «зіходить місяць-*молодан*» (74); «Димів долинних вечорове *стлище*» (74); «Додому дітлашні *вечірньосірогусо* / *Вечірньосірогусо* ластівкам» (74); «*тихоплинні* слова колихають його» (91); «І *тихотихими* губами / Проміння пальчиків гортать» (90); «*посічану* соломі везли з гарману» (124); «заходить ніч у *витишений* сад» (142)» «в вологих *сонцетінях* небозвід» (143) тощо.

У Вінграновського було побожне ставлення до рідної мови – не тільки як до засобу спілкування і самовираження, а й як до святині. Саме таке ставлення виплекане було в українського народу, який віками жив в умовах бездержавності і вигублення своєї мови іномовними та іновірними чужинцями. Поет створює зворушливий образ рідного слова, який асоціюється і з землеробськими, і з християнськими символами (плодоче зерно, Богородиця з немовлям) і перетворює цей образ на символ, багатозначну емблему: «Дитя заснуло на руці, / Як слово на долоні мови» (94).

Ліричне «я» у поезії Вінграновського – багатогранне, проте передусім – національне за суттю і само-вираженням. Воно сформоване у поетичному слові цілком природно, самоплинно, оскільки творча натура поета прагнула до щирості й органічності, їй були чужими театральна показушність чи літературна штучність. Крім того, він, як і інші шістдесятники, мав сміливість не просто почуватися українцем, а й бути українцем, підкреслювати свій глибинний, переданий на генетичному рівні від предків патріотизм, що на тлі комуністичного «стирання граней між націями», «пролетарського інтернаціоналізму» осмислювалося як духовний подвиг. Національна ідентифікація витворила у поезії Вінграновського образ ліричного «я», котре і досі яскраво вирізняється з-поміж поетичних голосів в українській літературі.

Література:

1. Вінграновський М. Вибрані твори / Микола Вінграновський; передм. І. Дзюби. – К. : Дніпро, 1986. – 463 с.
2. Потебня О. О. Думка й мова / О. О. Потебня // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис. – С. 25 – 39.
3. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; з англ.. переклав Петро Тарашук. – К. : Основи, 1994. – 223 с.